
STRUKTURALISTICKÁ KNIHOVNA

[16]

**ČESKÝ
STRUKTURALISMUS
V DISKUSI**

ONDŘEJ SLÁDEK /ED./

BRNO / 2014

OBSAH

Úvodem	7
I/ VZTAHY, VLIVY A SOUVISLOSTI	11
Ladislav Matějka: Sociologické zájmy Pražské školy (přel. J. Žgáničová)	13
Petr V. Zima: Formalismus a strukturalismus mezi autonomií a angažovaností. Sedm tezí (přel. Z. Adamová)	23
Petr Steiner: Kořeny strukturální estetiky (přel. F. A. Podhajský)	34
Patrick Sériot: Vliv české a ruské biologie na lingvistické myšlení Pražského lingvistického kroužku (přel. J. Žgáničová)	88
Elmar Holenstein: Pražský strukturalismus jako odnož fenomenologického hnutí (přel. L. Motyčka)	100
David Herman: Význam knihy <i>Das literarische Kunstwerk</i> Romana Ingardena pro českou literární teorii (přel. P. Kaiser)	120
Sigrun Bielfeldtová: Konkretizace konkretizace? Ke vztahu českého strukturalismu a „recepční estetiky“ (přel. M. Konečná)	129

II/ POETIKA A SÉMIOTIKA	153
Thomas G. Winner: Tvůrčí osobnost pohledem Pražského lingvistického kroužku: teorie a důsledky (přel. J. Žgáničová)	155
Wolfgang Friedrich Schwarz: „Sémantické gesto“ — užitečný analytický nástroj? K vývoji a kritice ústředního pojmu literární estetiky Jana Mukařovského (přel. M. Konečná)	173
Claude Gandelman: Dialektické fungování sémiotického modelu Jana Mukařovského (přel. J. Žgáničová)	200
Herta Schmidová: Pojetí historického vývoje u Jana Mukařovského a Michaila Bachtina (přel. L. Kavalcová)	210
Peter Grzybek: Několik poznámek k pojetí znaku v Jakobsonově sémiotice a v českém strukturalismu (přel. B. Fořt, O. Sládek)	247
Wendy Steinerová: Jazyk jako proces. Sémiotika jazyka Sergeje Karcevského (přel. J. Žgáničová)	261
Linda R. Waughová: Poetická funkce v teorii Romana Jakobsona (přel. T. Kačer)	273
Irene Portis-Winnerová: Peircova, Saussurova a Jakobsonova estetická funkce. K syntetickému pojetí estetické funkce (přel. S. Čmejrková)	310
Ondřej Sládek: Doslov: Český strukturalismus pohledem zahraničních diskusí	335
<i>O autorech</i>	364
<i>Bibliografická a ediční poznámka</i>	376
<i>Summary</i>	382
<i>Jmenný rejstřík</i>	384

VLIV ČESKÉ A RUSKÉ BIOLOGIE
NA LINGVISTICKÉ MYŠLENÍ
PRAŽSKÉHO LINGVISTICKÉHO
KROUŽKU

Patrick Sériot

V této studii se budu zabývat jedním z málo známých aspektů ideální knihovny, respektive intelektuálního světa Romana Jakobsona a Nikolaje S. Trubeckého — biologickým pozadím, a sice ve spojitosti s tím, co bychom dnes mohli označit jako globální či holistickou ekologii. Tuto důležitou složku oblasti zájmu takzvaných pražských Rusů je potřeba zasadit do kontextu dobových diskusí o evolucionismu v biologii jakožto vědě, která byla po dlouhou dobu zdrojem modelů pro humanitní vědy, dokud tuto roli po druhé světové válce nepřevzala lingvistika.

Povrchní četba různorodého Jakobsonova díla by nás mohla vést k domněnce, že jej jeho častá kritika Schleicherova naturalismu spojuje se sociologickou tendencí v lingvistice, která byla v Meillettevě době velmi rozšířená.

Nicméně teze, kterou bych zde rád představil, je, že oba hlavní ruští představitelé Pražského lingvistického kroužku byli vzdáleni tomu, aby následovali sociologický model, který si Ferdinand de Saussure a Antoine Meillet vypůjčili od Émila Durkheima a který stejně jako August Schleicher opírali o biologickou metaforu, avšak s tím rozdílem, že tato metafora byla explicitně antidarwinovská. Problematickou otázkou, s níž je třeba se vypořádat, zůstává, zda tato antidarwinovská linie byla typická pro dané období obecně, nebo pouze pro ruskou či československou vědu, anebo pro všechny tyto činitele zároveň. Dalším problémem je pak určit, zda se skutečně jednalo o metaforu, a nikoli o reálný způsob uvažování. Poslední tezí, kterou bych zde rád obhájil, je, že je nutno se vyvarovat

nedorozumění, hovoříme-li v souvislosti s Pražským lingvistickým kroužkem o struktuře, neboť struktura byla v té době velmi často zaměňována s *celkem* (v ruštině *celostnost*, v angličtině *totality*, v němčině *Ganzheit*).

I. TELEOLOGIE, NEBO KAUZALITA?

Jindřich Toman označil antidarwinismus za typický výsledek ruské kultury.¹ Pokud však jde o kulturní determinismus v rámci vědeckého přístupu, měli bychom být velmi opatrní.

Darwinova kniha *The Origin of Species (O původu druhů)*, která vyšla roku 1859,² se v Rusku dočkala překladu v roce 1864. Darwinova teorie byla „radikální“ ruskou inteligencí přijata s nadšením jako globální vize světa, která navíc poskytovala podporu pro jejich antiidealistický a antiromantický postoj. Darwin fakticky odmítl veškeré teleologické představy a přiklonil se k vysvětlení vývoje na základě kauzality (boj o přežití, přirozený výběr a přežití těch nejsilnějších). Darwinovské teorie byly v Rusku dále rozvíjeny takovými badateli, jako byl například Kliment A. Timirjazev.

Avšak stejně jako v ostatních evropských zemích se i v Rusku velmi brzy zvedla vlna odporu vůči darwinismu, a to nejen v teologických, ale také filozofických a vědeckých kruzích. Mezi zástupci vědeckého světa byl pravděpodobně nejvýznamnější postavou přírodovědec baltského původu Karl von Baer (1792–1876). Zastával pojetí univerzálního vývoje přírody, které formuloval v duchu Schellingovy *přírodní filozofie (Naturphilosophie)*. Evoluci chápal jako postupnou expanzi převahy ducha nad hmotou, v jejímž rámci se dostává do popředí aristotelská teleologie namísto Newtonovy kauzality, a vystupoval jako zastánce antimechanistického výkladu vývoje.³ Ruský kontext se však zdá být specifický určitým druhem symbiózy mezi přírodními

1 Jindřich Toman, „The Ecological Connection: A Note on Geography and the Prague School“, *Lingua e stile* 16, 1981, s. 271–282.

2 Charles Darwin, *The Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, London: John Murray 1859; česky: *O vzniku druhů přírodním výběrem*, přel. Emil Hadač a Alena Hadačová, Praha: Academia 2007 [1859].

3 Karl E. von Baer, *Reden gehalten in wissenschaftlichen Versammlungen und kleinere Aufsätze vermischten Inhalts II. Studien aus dem Gebeite der Naturwissenschaften*, Sankt-Peterburg: H. Schmitzdorff 1876.

vědami a slavjanofilským konzervatismem. Nikolaj J. Danilevskij (1822–1885) je například známý jako filozof historie s vyhraněnými panslavistickými názory. Byl však také přírodovědcem a jedním z Baerových žáků. Ve své knize *Darvinizmus* (Darwinismus, 1885) odmítl kauzalitu jako vnější faktor a postuloval teleologii jako jediný možný vysvětlující faktor vývoje.⁴ Důležité je ještě poznamenat, že jeho argumentace se zakládá na skutečnosti, že darwinismus je produktem „západního materialismu“.

I když se Roman Jakobson příležitostně na Danilevského odvolává, například ve studii „Der russische Frankreich-Mythus“ (Ruský mýtus o Francii, 1931),⁵ nejčastěji cituje právě Baera, a sice pokaždé, když potřebuje podložit své výpady proti paradigmatu, které bylo ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století stále považováno za nejmodernější, totiž princip přísně kauzálního vysvětlování jazykové změny, který uplatňovali mladogramatikové. Přesto však hlavní postavou z oblasti biologie, na niž se Jakobson během svého pražského období odvolával, byl ruský biolog Lev S. Berg (1876–1950). Ve své knize z roku 1922 *Nomogenez. Evoljucija na osnove zakonomenostěj* (Nomogeneze. Evoluce podle zákonů)⁶ Berg představil jasně antidarwinistickou teorii vývoje, v níž přiznává významnou roli pojmu účelnost (rusky *celesoobraznosť*, v němčině *Zielstrebigkeit*), jakožto vlastnosti všeho živého. Podle jeho názoru je směr evoluce předurčen *rozšířením již dříve existujících základních prvků*. S odvoláváním na Berga mohl Jakobson, který se snažil bojovat proti mladogramatickému principu přísné kauzality, předložit svou vlastní verzi antidarwinovského postoje. Například v práci z roku 1929 *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves* (Poznámky k fonologickému vývoji ruštiny ve srovnání s jinými slovanskými jazyky)⁷ staví zřetelně do opozice Darwinovo

4 Nikolaj J. Danilevskij, *Darvinizmus. Kritičeskoje issledovanije I, II*, Sankt-Petěrburg: Komarov 1885.

5 Srov. Roman Jakobson, „Der russische Frankreich-Mythus“, *Slavische Rundschau* 3, 1931, s. 636–642.

6 Lev S. Berg, *Nomogenez. Evoljucija na osnove zakonomenostěj*, Petěrburg: Gosudarstvennoje izdatělstvo 1922.

7 Roman Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 1929, č. 2.

pojetí divergentní evoluce a Bergovu koncepci konvergentního vývoje různých druhů na jednom území.

V tomto textu lze nalézt hlavní Jakobsonovy teze týkající se vývoje jazyků, které mu umožňují vyvrátit Saussurovy názory, jež jsou podle něj z epistemologického hlediska srovnatelné s mladogramatickým pojetím. Tvrdí, že moderní vědu (a zejména vědu ruskou) lze definovat prostřednictvím nahrazení otázky *proč* (*warum?*) otázkou *za jakým účelem* (*wozu?*); ve studii „O hláskoslovném zákonu a teleologickém hláskosloví“ z roku 1928 pak navrhuje „záměnu mechanické koncepce teleologickou“.⁸

Stojí za povšimnutí, že i když Jakobson nevytváří analogii týkající se předmětu jako August Schleicher, pro něhož *jsou* jazyky skutečně živými organismy, vytváří analogii metod: vývoj jazyků lze studovat *stejným způsobem*, jakým studujeme vývoj živých tvorů.

II. NOMOGENEZE, NEBO NÁHODA?

Zvláštností ruské kritiky darwinismu je trvání na konfliktu mezi evolucí vysvětlovanou pouze na základě náhody a evolucí, která se řídí zákony. Není pochyb o tom, že jde o nepřesnou četbu Darwinova díla: Darwin opakovaně tvrdí, že vývoj je podřízen zákonům a pravidelnostem. Avšak tyto zákony opírající se o kauzalitu jeho ruským kritikům nestačí: jako zákon lze vykládat pouze deterministický a předpověditelný model.

Danilevskij vytýká Darwinovi zanedbávání teleologického a předurčeného významu evoluce, který označuje jako *ortogenezi*.

Lev S. Berg, který odkazuje na Danilevského, se domnívá, že darwinovskou nahodilost je možno nahradit myšlenkou nomogeneze, totiž pojetím vývoje, který je ovládán zákony. Jde o „autogenetickou“ teorii evoluce, která je založena na tom, že vývoj je spíše rozvinutím základních prvků nebo již dříve existujících potencialit (podobně jako v modelu embryonálního vývoje) než řadou adaptačních reakcí druhů na jejich prostředí s náhodným vznikem nových rysů, jako je tomu v Darwinově pojetí.

⁸ Roman Jakobson, „O hláskoslovném zákonu a teleologickém hláskosloví“, *Časopis pro moderní filologii* 14, 1928, s. 184.

Tento vnitřní determinismus je potřeba doplnit o determinismus vnější, zohledňující „geografické prostředí“ (*Landchaft*), jež má omezující vliv a nutí veškeré druhy „měnit se předem určeným směrem“.⁹ Toto je ovšem další inspirační zdroj pro Jakobsonovy a Trubeckého názory, které pocházely od eurasiánského geografa žijícího v Praze, Petra N. Savického. Domnívám se, že vliv Savického na Nikolaje S. Trubeckého a Romana Jakobsona by neměl být podceňován. Zcela jistě si zaslouží pozornost. Pro Savického a Trubeckého, alespoň do počátku třicátých let, nepředstavuje struktura řadu negativních opozic jako pro Saussura, nýbrž spojení mezi již existujícími, avšak geneticky nesvázanými *věcmi*. Slavná formulace „*un système où tout se tient*“ ([jazyk je] systém, kde je všechno vzájemně propojeno) může sloužit jako základ pro obě definice konceptu *struktury*.

Zde stojíme u samotného jádra klasického problému epistemologie, v němž jde o způsob bytí objektů poznání. Pro Trubeckého existovalo spojení mezi tureckými jazyky, tureckou mentalitou, tureckými písněmi, tureckými ornamenty. Turecký, respektive turanský svět představuje *pozitivní celek*. Přitom cílem vědecké práce je empirické ověření ontologické existence tohoto celku. Jsem dokonce toho názoru, že pro pochopení historie pojmu struktura je důležité vzít v úvahu také filozofický problém existence Ruska, jak jej vnímal Trubeckoj. To, co se zde nicméně snažím zdůraznit, je, že tento strukturalismus byl *teorií korespondencí*, respektive *koincidencí*.

Podíváme-li se pozorně na Jakobsonovu kritiku Saussurových názorů na vývoj jazyka, buď v *Proposition*, n. 22 (Návrh, č. 22) z mezinárodního lingvistického sjezdu v Haagu z roku 1928, anebo v *Tezích Pražského lingvistického kroužku* z roku 1929,¹⁰ je velmi dobře patrná striktní opozice mezi oběma paradigmaty. Jakobson trvá na tom, že Saussurova koncepce jazykového vývoje je založena na „nahodilých změnách bez

9 Lev S. Berg, *Nomogenez. Evolucija na osnove zakonomernostej*, cit. dílo, s. 180.

10 „Teze předložené prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929“ [1929], in: Josef Vachek (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*, Praha: Academia 1970, s. 35–65; srov. „Teze Pražského lingvistického kroužku v úplném původním znění“ [1929], in: Petr Čermák — Claudio Poeta — Jan Čermák: *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*, Praha: Academia 2012, s. 681–744.

jakéhokoli cíle“.¹¹ Původ těchto myšlenek v Saussurově práci nachází u A. Schleichera a mladogramatiků.

Postupným obrácením argumentů můžeme znovu vytvořit nomogenetický model vývoje, který zastával Jakobson. Ovšem lpění na nahodilém charakteru vývoje přisuzovaném darwinismu je neobvyklé a mělo by být detailně prozkoumáno.

V průběhu dvacátých a třicátých let Jakobson mnohokrát opakuje, že nomogeneze, podle níž se jazyky mohou vyvíjet pouze jedním směrem a v souladu se zákony systému, je v porovnání s předchozími teoriemi něco naprosto nového. Těmi předchozími teoriemi má na mysli Schleicherův naturalismus a mladogramatický pozitivismus. Nejvíc zarážející však je, že jak Schleicher, tak mladogramatikové neustále zdůrazňují skutečnost, že se zabývají *zákony*. Můžeme připomenout mladogramatický princip nepřipouštění výjimek ve fonetických zákonech (*Ausnahmslosigkeit*).¹² Avšak tento předěl není pouze časový. Pro Jakobsona mají vědecká paradigmatata také rozměr prostorový, tj. kulturní: existuje „evropská ideologie“, kterou staví do protikladu k „současné ideologii“, v níž „ruská věda“ hraje zvláštní roli. Zatímco prvně jmenovaná uznává v rámci vývoje pouze slepou náhodu, druhá postuluje evoluci směřující k určitému cíli. Tato teorie dvojí vědy je explicitně popsána ve velmi zajímavém článku „Über die heutigen Voraussetzungen der russischen Slavistik“ (O současných podmínkách ruské slavistiky), který Jakobson publikoval v roce 1929.

Dodejme ještě, že tento spor o nahodilosti anebo nutnosti v rámci evoluce, který se rozvinul na konci devatenáctého a na počátku dvacátého století, neměl nikde jinde tak vášnivou podobu jako v Sovětském svazu, kde Trofim D. Lysenko prohlásil, že „věda nezná náhodu“, a odmítl myšlenku náhodné variace nebo mutace. Lysenkismus v sovětské biologii spadá

11 Roman Jakobson, „Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves“ [1929], in: *týž, Selected Writings I. Phonological Studies*, The Hague — Paris: Mouton 1971 [1962], s. 17 a 110.

12 Srov. August Leskien, *Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen*, Leipzig: Hirzel 1876; „Připustit možnost nahodilých odchylek, jež nelze koordinovat, se ve skutečnosti rovná tvrzení, že předmět naší vědy, jazyk, je vědě nepřístupný“ — cit. dle: Roy Harris — Talbot J. Taylor, *Landmarks in Linguistic Thought. The Western Tradition from Socrates to Saussure*, London — New York: Routledge 1991, s. 171.

časově do stejného období jako rozvoj antidarwinovských koncepcí, které byly šířeny některými členy Pražského lingvistického kroužku.

III. KONVERGENCE, NEBO DIVERGENCE?

III.1 Ryby a velryby

Během ustavující schůze Pražského lingvistického kroužku (6. října 1926) se v pracovně Viléma Mathesia na Univerzitě Karlově v Praze sešli Roman Jakobson, Vilém Mathesius a čtyři další kolegové, aby spolu diskutovali o příspěvku Henrika Beckera z Lipska nazvaném „Der europäische Sprachgeist“ (Evropský duch jazykový), jenž toho dne přednesl. Hlavní tezí bylo to, že čeština a maďarština, tedy dva jazyky bez jakékoli genetické příbuznosti, byly ve skutečnosti hluboce poznamenány trvalým územním kontaktem — byly propojeny „kulturně“, nikoli „svou povahou“.¹³ Tato problematika byla v naprostém protikladu ke genetické, „rodokmenové“ teorii, která byla v devatenáctém století obecně přijímána. Ovšem na tento nový přístup můžeme nahlížet ještě v jiném světle, dáme-li jej do souvislosti se spory, které se v té době odehrávaly v biologii.

Můžeme připomenout, že odmítnutím myšlenky náhodné evoluce živých organismů dospěl Lev S. Berg k teorii konvergentní evoluce. Podle něj se pravděpodobnost náhodného výskytu týchž charakteristických znaků u dvou různých druhů současně blíží téměř nule.¹⁴ Naopak zjistil, že organismy, které nejsou geneticky příbuzné, mohou získat společné rysy. Uvádí velmi jednoduchý příklad: velryby jsou savci, ale vyvinuly se u nich rysy podobné těm, jakými se vyznačují ryby; „staly“ se tedy svým způsobem rybami tím, že žijí ve stejném prostředí. Stejnou myšlenku lze najít v knize *Geschichte der biologischen Theorien der Neuzeit* (Dějiny biologických teorií novověku, 1905)¹⁵ napsané českým

13 Ladislav Matejka, „Preface“ [1976], in: týž (ed.), *Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*, Ann Arbor: The University of Michigan [Michigan Slavic Publications] 1978, s. ix.

14 Lev S. Berg, *Nomogenez. Evoljucija na osnove zakonomernostěj*, cit. dílo, s. 105.

15 Emanuel Rádl, *Geschichte der biologischen Theorien der Neuzeit. Seit dem Ende des 17. Jahrhunderts*, Leipzig: Wilhelm Engelmann 1905; anglicky: *The History*

filozofem, profesorem přírodní filozofie na pražské univerzitě, Emanuelem Rádlem.

III.2 Řetězy a cihly

Pojem *získané podobnosti* (*acquired affinities*) vstoupil na scénu po skončení války roku 1870, kdy se Francouzi, Němci a Italové začali věnovat areálové lingvistice. Hugo Schuchardt navrhuje pojem jazyková podobnost (*Sprachverwandschaft*), přičemž tuto terminologii přímo převzal Roman Jakobson, který zavedl termín jazyková afinita (*jazykovoje srodstvo*).¹⁶

Mezi oběma válkami se v Evropě objevily pokusy studovat vzájemné vlivy sousedních dialektů s cílem určit, proč jsou si jazyky, které mají zcela rozdílný původ, ve stejném geografickém kontextu podobné. Nizozemský jazykovědec Christianus C. Uhlenbeck (1866–1951) chápe jazykovou rodinu jako výsledek dlouhodobé asimilace jazyků, které jsou v kontaktu. Pojem jazykové rodiny aplikoval na antropologický pojem akulturace, jehož podstatou je přejímání kulturních rysů z jedné kultury do druhé. Tomuto typu výzkumu se na konci třicátých let dvacátého století v Itálii podrobněji věnovala neolingvistická škola.

Již roku 1923 zavedl Trubeckoj ve své teologické eseji na téma plurality jazyků „Vavilonskaja bašnja i smešenie jazykov“

of Biological Theories, přel. E. J. Hatfield, London: Oxford University Press 1930; česky: *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století*, Praha: Laichter 1909; nová edice: *Dějiny biologických teorií novověku I. Od renesance na práh 19. století*, přel. Zuzana Škorpíková a Tomáš Hermann, Praha: Academia 2006; *Dějiny biologických teorií novověku II. Dějiny evolučních teorií v biologii 19. století*, přel. Zuzana Škorpíková, Tabita Landová a Ivan Landa, Praha: Academia 2006; k uvedenému problematické viz Emanuel Rádl, *Dějiny biologických teorií novověku II*, cit. dílo, s. 356–359 a 369.

- 16 Stojí za povšimnutí, že Jakobson označuje jako biologa také Johanna W. von Goetha a překládá pojem *Wahlverwandschaft* (selektivní podobnost) jako „konvergenci vývoje“; Roman Jakobson, „Sur la théorie des affinités phonologiques des langues“, in: *Actes du Quatrième Congrès international de linguistes tenu à Copenhague du 27 août au 1er septembre 1936*, Copenhague: Munksgaard 1938, s. 48–58; upravená verze: „Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues“, in: Nikolaj S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris: Klincksieck 1949, s. 351–365 — cit. dle: „Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues“ [1949], in: Roman Jakobson, *Selected Writings I. Phonological Studies*, The Hague — Paris: Mouton 1971 [1962], s. 234–246.

(Babylónská věž a zmatení jazyků, 1923)¹⁷ termín jazykový svaz (*jazykovej sojuz*). Roku 1928 pak v Haagu navrhl pro daný pojem (tj. jazykový svaz) označení *Sprachbund*. Tomuto tématu se podrobně věnoval Jindřich Toman v práci „The Ecological Connection: A Note on Geography and the Prague School“ (Ekologické souvislosti. Poznámka o geografii a Pražské škole, 1981).¹⁸ Já se zde zmíním pouze o kontextu biologie připomenutím toho, že když Jakobson v roce 1936 hovořil o *nutnosti* fonologické afinity mezi jazyky, byl velmi blízko ekologickému pojetí botanických skupin: „oblast polytonality obecně hraničí s oblastí rázu“.¹⁹

Dále se objevila myšlenka *hybridizace*, která v biologii představovala aktuální otázku od konce devatenáctého století. Tento zájem probíhal paralelně se zavedením pojmu míšení jazyků (*Sprachmischung*) do lingvistiky, což bylo spojeno se jmény Hugo Schuchardta, Baudouina de Courtenay a Lva V. Ščerby. Sovětský lingvista Nikolaj J. Marr s tímto pojmem také pracoval, avšak pod názvem jazykové křížení (*skreščenie*). Tomuto pojmu, hluboce zakořeněnému v duchu doby, se dostalo mimořádného zpracování v článku, který Trubeckoj přednesl jako referát v Pražském lingvistickém kroužku již roku 1936 — „Gedanken über das Indogermanenproblem“ (Myšlenky o problému Indoevropanů, 1939).²⁰ Podle Trubeckého se z původně různých jazyků bez jakéhokoli genetického spojení *staly* indoevropské jazyky — konvergenčí v důsledku územního kontaktu. To je také důvod, proč nyní vypadají jako cihly ve zdi.

Naproti tomu vývoj slovanských jazyků chápe Trubeckoj úplně jinak: vznikly divergenčí ze společného předka a nyní jejich geografické rozmístění tvoří oka řetězu (nebo spíše kroužkovou košili).

17 Nikolaj S. Trubeckoj, „Vavilonskaja bašnja i smešenie jazykov“, *Jevrazijskij vremennik* 3, 1923, s. 107–124; srov. anglicky: „The Tower of Babel and the Confusion of Tongues“ [1923], in: *týž, The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity*, přel. Anatoly Liberman, Ann Arbor: The University of Michigan [Michigan Slavic Publications] 1991, s. 147–160.

18 Jindřich Toman, „The Ecological Connection“, cit. dílo.

19 Roman Jakobson, „Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues“, cit. dílo, s. 245.

20 Roman Jakobson, „Gedanken über das Indogermanenproblem“, *Acta linguistica* 1, 1939, č. 2, s. 81–89. Pozn. ed.: Srov. Záznam o Trubeckého přednášce v Pražském lingvistickém kroužku: Petr Čermák — Claudio Poeta — Jan Čermák: *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*, cit. dílo, s. 223–226.

Tento text z roku 1936 je třeba vnímat jako polemiku s nacistickými teoriemi o genetickém a etnickém původu „árijských“ nebo „indoevropských“ národů. Avšak svůj hlubší smysl získává na pozadí starší debaty o vývoji jazyků, která je sama součástí diskuse o vývoji druhů.

Jsem přesvědčen, že musíme brát vážně neolamarckistickou opozici vůči darwinismu, která se objevila na začátku dvacátého století. Lamarckismus je znám především svými dvěma tezemi: 1. ke změnám orgánů dochází na základě procvičování, anebo naopak nprocvičování, a 2. získané vlastnosti lze dědit. Musíme však přihlédnout ještě k dalšímu aspektu lamarckismu, a sice k myšlence účelovosti, k ideji vnitřní síly, která není daleko od vitalismu.

Přečteme-li si Trubeckého studie pozorně, jeho specifická terminologie, jako například „logika evoluce“ nebo „subjekty evoluce“, získá na pozadí novovitalistických pohledů na vývoj zcela nový význam.²¹

Z toho důvodu se domnívám, že Trubeckoj i Jakobson v předválečném období vnímali celek v první řadě nikoli jako soubor negativních opozic, jako tomu bylo u Saussura, nýbrž spíše jako *reálnou věc, která má reálnou ontologickou existenci*.

Specifičnost neolamarckistické intelektuální atmosféry Pražského lingvistického kroužku lze spatřovat v tom, že pro Trubeckého, Jakobsona a Savického nebylo důležité zabývat se otázkou, zda si kulturní organismus sám vybral svoje fyzické prostředí, anebo jestli naopak fyzické prostředí kulturní organismus zcela determinovalo.

IV. ZÁVĚR

Přestože jej nelze zredukovat pouze na tuto rovinu, byl strukturalismus takzvaných pražských Rusů těsně spjat s epistemologickou diskusí spadající do oblasti přírodních věd konce devatenáctého století. Tato diskuse byla v podobě metafory přenesena do lingvistiky, avšak sama tato metafora byla poměrně blízko tomu, aby sloužila jako myšlenkový model. Navzdory

21 Patrick Sériot, „Troubetzkoy, linguiste ou historiosophe des totalités organiques?“, in: Nikolaj S. Troubetzkoy, *L'Europe et l'humanité. Écrits linguistiques et paralinguistiques*, přel. Patrick Sériot, Liège: Mardaga 1996, s. 5–35.

Jakobsonově opozici kladené mezi „evropskou vědu“, která byla považována za pozitivistickou, a ruskou vědu, která byla vnímána jako syntetická, holistická a „avantgardní“, byla témata jako holismus a teleologie v rámci biologického bádání dané doby (v meziválečném období) velmi rozšířená jak v západní a střední Evropě, tak v Rusku. Výjimečnost členů Pražského lingvistického kroužku spočívala v jejich schopnosti uvědomovat si bohatost těchto inspiračních zdrojů. V tomto ohledu rezonovalo biologické myšlení v Československu s duchem doby. Dalo by se říci, že holismus zde byl ve filozofii zřejmě rozšířen více, než tomu bylo v takových zemích, jako je Francie.

V každém případě mezi českými biology byl holismus ve dvacátých a třicátých letech rozšířenou tendencí. Jedním z neaktivnějších zastánců tohoto směru byl Jan Bělehrádek, který koncem třicátých let publikoval články „Holismus“ (1937) a „Filozofie celků“ (1937).²²

Mohli bychom zde zmínit také další kontroverzní témata z oblasti biologie, která sloužila jako inspirační zdroj pro pražský strukturalismus: všeobecný odpor vůči darwinismu v Československu a v Rusku, rozpor mezi katastrofismem a unitarismem (zatímco Darwin zastával pozici *Natura non facit saltus* [příroda nedělá skoky], pro Lva S. Berga, Romana Jakobsona a Nikolaje J. Marra ve vývoji jazyka skoky a náhlé změny existují) nebo levicová opozice vůči darwinismu v Rusku, která odmítala myšlenku boje o přežití ve jménu „principu spolupráce“ (mám zde na mysli anarchistu Petra A. Kropotkina a Trofima D. Lysenka). Mým závěrem je, že chápání struktury jako účelného celku bylo nezbytným krokem zpět, který umožnil fantastický krok vpřed k teorii systémů, jakou byla Bertalanffyho teorie²³ po druhé světové válce a ještě později pak teorie komplexity Edgara Morina.²⁴

Domnívám se, řečeno na závěr, že by mělo být zřejmé, že pojem změny paradigmatu, s nímž přišel Thomas S. Kuhn, lze těžko aplikovat na tento typ objektů, totiž na strukturu a celek.

22 Jan Bělehrádek, „Holismus“, *Biologické listy* 22, 1937, s. 169–179; též, „Filozofie celků“, *Věda a život* 4, 1937, č. 10, s. 385–391.

23 Ludwig von Bertalanffy, *General System Theory. Foundations, Development, Applications*, New York: G. Braziller 1968.

24 Edgar Morin, *Introduction à la pensée complexe*, Paris: Éditions du Seuil 1990.

Strukturalismus Nikolaje S. Trubeckého a Romana Jakobsona funguje v rámci vyváženého pohybu vzad a vpřed, opírajícího se o pojem, který existoval již před nástupem mladogramatické školy — *organicismus* —, a přitom se proti němu zároveň vymezuje tím, že postuluje lingvistiku jako *společenskou vědu*, a využívá jej ke skoku k modernímu pojetí struktury.

(1999)